

مؤلفه‌های حقوق کودک در اسلام

حسن محمدی نویسی^۱. مریم شرفی^۲

۱. دانشیار دانشگاه ارسنسی سوئیس

۲. آموزگار دبستان کوثر (اداره آموزش و پرورش استان قم) قم، ایران

چکیده

حقوق کودک در آموزه‌های اسلامی مورد توجه و تأکید ویژه قرار گرفته است؛ کودک به عنوان عضو رکن جامعه اسلامی، در تحقق جامعه مطلوب دینی و ارزشی نقش اثرگذار و محوری دارد. به بیان دیگر سنگ بنای جامعه مطلوب اسلامی از رهگذر رعایت حقوق کودک بر مبنای مفاهیم و مبانی اسلامی گذارده می‌شود. وقتی سخن از حقوق کودک از منظر اسلام به میان می‌آید صرفاً حقوق بعد از تولد مدنظر نیست و این حقوق شامل دوران قبل از تولد و دوران جنینی نیز است؛ به عنوان مثال حقی که جنین در تمتع از وصیت و یا ارث دارد از جمله همین حقوق است. در دوران پس از تولد نیز مطابق احکام و قواعد اسلامی از حقوق متنوع و متعددی برخوردار است که از آن جمله می‌توان از حق برخورداری از نام نیک، حق برخورداری و تغذیه از شیر مادر، حق بازی کردن و... نام برد.

واژه‌های کلیدی: کودک، حقوق، اسلام، حقوق کودک

مقدمه

دین مبین اسلام به عنوان یک منظومه فکری و عملی و به عنوان پر مخاطب ترین آیین الهی در جوامع بشری که توسط حضرت محمد (ص) و اهل بیت و ائمه معصومین (علیهم السلام) تعریف و تبیین گردیده است دارای وجوه و ارکان متعددی است که از آن جمله می‌توان از "حقوق" بما هو حقوق یاد کرد؛ فارغ از آن که در این مجال قصد داشته باشیم انواع و اقسام آن را تشریح و تبیین نماییم. به بیان دیگر ما در اسلام با حقوق محیط زیست، حقوق زن، حقوق بشر، حقوق کیفری و... و حتی حقوق حیوانات مواجه می‌شویم لیکن وقتی صحبت از ارکان این دین می‌شود فقط از عبارت "حقوق" استفاده می‌کنیم.

یکی از مظاهر حقوق، در متون و آموزه های دین اسلام "حقوق کودک" است که به نحو بسیار جدی و دقیقی به آن پرداخته شده است. کودکی، یکی از مراحل رشد انسانی است. اهمیت این مرحله تا آنجاست که آموزه‌های قرآنی، به آن توجه و اهتمام خاصی دارد؛ زیرا آینده هر شخصی به دوران کودکی او وابسته است. دانشمندان علوم اجتماعی نیز به این موضوع توجه خاصی داشته‌اند؛ زیرا تکامل مادی و معنوی جوامع انسانی، در گرو توجه کامل به کودکان است. از این رو حقوق کودکان در اجتماع به هیچ امری محدود نخواهد بود. قوانین اسلام، زندگی آدمی را از قبل تولد تا لحظه مرگ در بر می‌گیرد. حقوق کودک، چه حقوق واجب و چه وظایف اخلاقی، به عنوان یکی از این قوانین از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا نهال وجود کودکان همواره در معرض آفت‌ها و آسیب‌های گوناگون است.^۱

کودکان آسیب پذیرترین گروه جامعه انسانی، نخستین کسانی هستند که در معرض هجوم مستقیم انواع ناگواری ها، فشارها و مشکلات ناشی از زندگی بزرگ ترها قرار می‌گیرند و آن را تحمل می‌کنند. امروزه میلیون ها کودک در سراسر جهان به خاطر بی سرپرستی، آواره گی های ناشی از جنگ و بلاهای طبیعی، تغذیه نامناسب، آلودگی به انواع بیماری های خطرناک، اعتیاد والدین و مشکلات ناشی از طلاق، یا در شرایط دشواری به سر می‌برند یا در جنگال افراد پلید به انواع سوءاستفاده های انسانی مانند توزیع مواد مخدر، خودفروشی و کار اجباری تن می‌دهند و به تعبیری بهتر، حقوق آنها نقض می‌شود.

البته چگونگی نقض حقوق کودکان، در نقاط مختلف جهان متفاوت است. در کشورهای در حال توسعه، کودکان، بیشتر با فقر و بی آمدهای ناشی از آن مانند سوءتغذیه، کمبود امکانات بهداشتی، درمانی و تحصیلی درگیرند. در حالی که در کشورهای توسعه یافته، مشکلات اخلاقی و ضعف بنیاد خانواده گریبان گیر کودکان است. خوشبختانه در کشورهای مسلمان، به سبب وجود استحکام در بنیاد خانواده و گرایش‌های دینی و اعتقادی و آشنایی بیشتر با احکام اسلامی، وضعیت حقوقی کودکان جایگاه نسبی مناسب تری دارد.^۲ بنابراین و بنا بر این ضرورت در این مقاله سعی می‌کنیم مولفه های حقوق کودک از منظر اسلام، مورد بررسی و تبیین و توضیح قرار گیرد.

بخش اول

حقوق کودک قبل از تولد

برخلاف تصور اولیه که ممکن است چنین تلقی شود که حقوق انسان‌ها پس از تولد و با صدور شناسنامه آنها از سوی ادارات ثبت احوال آغاز می‌شود و امکان بهره‌مندی از حقوق، قبل از این واقعه وجود نداشته باشد؛ باید بگوئیم که مطابق آیات و روایات و آموزه‌های اسلامی، حقوق کودک از زمان پیش از تولد آغاز می‌گردد و منحصر و معطوف به زمان پس از تولد نیست؛ مصادیق حقوق اطفال قبل از تولد به شرح ذیل است:

۱- انتخاب همسر شایسته

انتخاب همسر شایسته (از هر جهت) می‌تواند زمینه‌های تولد فرزندی شایسته را فراهم آورد؛ وقتی سخن از شایستگی همسر به میان می‌آید ممکن است هر کس از دیدگاه خود به نحوی به این موضوع بنگرد و طرز تلقی واحدی در این رابطه وجود نداشته باشد لیکن آنچه از منظر دین مبین اسلام مورد توجه است که آن را اساس تولد فرزندان شایسته و صالح می‌داند عبارتند از ایمان و دینداری، اصالت خانوادگی، اخلاق پسندیده، عقل و هوش، جمال و زیبایی، تناسب سنی و... که با توجه به رسالت این مقاله فقط به تشریح اجمالی دو مورد اول پرداخته و به ذکر سایر موارد بسنده می‌کنیم.

الف- ایمان و دینداری

پایبندی به ارزشهای دینی و در جامعه ما به «اصول و آیین مقدس اسلام» بدون شک، یکی از عوامل مهم خوشبختی در زندگی زنشویی است. دین به عنوان یک عامل درونی، افراد را از ارتکاب به اعمال خلاف انسانی باز می‌دارد. علاوه بر این زن و مرد با ایمان و تقوی، از هر جهت برای تربیت فرزندان صالح شایسته‌تر هستند.^۳

بدون تردید از مهم‌ترین عوامل پیوند پایدار و ازدواج موفق و زندگی آرام، همسویی بینش‌ها و باورهای دینی و پایبندی عملی زوجین به ارزش‌ها و معارف الهی است. بر همین اساس، پسران و دختران خداپاور و پاک اندیش در آرزوی داشتن همسری مؤمن و نیک سیرت و عامل به ارزشهای قرآنی هستند. چنین گرایشی در امر ازدواج، برخاسته از نهاد پاک و فطرت کمال جوی انسان است و خداوند متعال بهترین ازدواج را وصلت پاکان و متقیان با یکدیگر می‌داند و می‌فرماید: «... و الطیبات للطیبین و الطیبون للطیبات»؛^۴ زنان پاک از آن مردان پاک و مردان پاک از آن زنان پاکند...

و در همین رابطه پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «من تزوجها لدینها جمع الله له ذلک»^۵؛ کسی که به خاطر دین و ایمان زنی، با او ازدواج کند، خداوند همه دنیايش را برای او فراهم می‌کند.

ب- اصالت خانوادگی

اصالت و شرافت خانوادگی دختر و پسر، یکی از اساسی ترین ملاک های ازدواج، به ویژه در جامعه اسلامی ماست. کلمه اصالت از اصل گرفته شده و اصل به معنای ریشه آمده است؛ یعنی دختر و پسر از خانواده هایی باشند که دارای اصل و ریشه هستند.

شناخت خصوصیات و وضعیت تربیتی و فرهنگی خانواده همسر آینده، در ایجاد تفاهم بین پسر و دختر در زندگی، نقش اساسی را ایفا می کند و می تواند ملاک قابل اعتمادی برای چگونگی نحوه تربیت فرزندان و ارتباطات متقابل در زندگی زناشویی تلقی شود.^۶

توصیه های اسلام در این زمینه آن است که تا حد امکان، خانواده همسر پاک و عقیف باشند؛ زیرا اخلاق و رفتار خانواده، جنبه های عقلی آن از لحاظ هوشمندی و کودنی و زمینه های اعتقادی آن، در زندگی جدید و نسل، اثر می گذارد. نطفه، ماده اولیه تشکیل دهنده جنین از جنبه ها و خصایص وراثتی والدین و حتی اجدادشان متاثر است. اگر آن ها ناسالم باشند، امیدی به اصلاح فرزند نیست؛ مگر در مواردی بسیار نادر. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در این باره می فرماید: «تزوجوا فی الحجر الصالح فان العرق دساس»^۷؛ با خانواده خوب و شایسته وصلت کنید؛ زیرا خون اثر دارد.

۲- حق حیات جنین

تردیدی نیست که اسقاط عمدی جنین، صرف نظر از ضرورت و حالات خاص که ممکن است انجام آن مجاز شمرده شود، از دیدگاه فقه اسلام حرام است و برای زن حامله و غیر او جایز نیست جنین را اسقاط نمایند. این حکم از دیرباز در عبارات فقها عنوان گردیده است. نظریه مشهور در میان فقها این است که اگر کسی با عمد و آگاهی و اراده قتل، به واسطه ضربه یا اذیت و آزار و یا هر وسیله دیگر، موجب شود که زن حامله، جنین را پس از اتمام خلقت و ولوج روح، مرده ساقط نماید، قاتل محسوب می شود و باید قصاص گردد.^۸

۳- حقوق مالی جنین

در برخورداری از حقوق مالی، مانند ارث و وصیت، نیز هیچ تفاوتی میان کودک و بزرگسال نیست. حتی جنین نیز ارث می برد و از وصیت منتفع می شود. سهم الارث جنین نیز با بزرگسال یکسان است.^۹ بر این اساس در فقه اسلامی، کودک از ابتدای دوره جنینی اصولاً از همه حقوق انسان که ماهیتاً به بعد از تولد یا سن خاصی از زندگی اختصاص ندارد برخوردار است؛ ولی در این باره دو نکته، درخور توجه است: نخست آن که اهلیت جنین در برخورداری از این حقوق، متزلزل است، یعنی استقرار (فعلیت یافتن) آن حقوق مشروط به زنده متولد شدن اوست؛ دیگر آن که کودک، اهلیت متمتع شدن از حقوق را دارد؛ ولی اهلیت

استیفای آن حقوق را در دوره کودکی ندارد؛ ولی چنانچه به هر علتی حقوق او استیفا نشود خود می‌تواند در بزرگسالی (پس از بلوغ) آن حقوق را استیفا کند.^{۱۱}

بخش دوم

حقوق کودک بعد از تولد

همان گونه که در بخش اول این مقاله مورد بررسی و مذاقه قرار گرفت دریافتیم که کودک، قبل از تولد دارای حقوق ویژه ای از منظر اسلام است؛ بنابراین و به طریق اولی می‌توان گفت که اطفال پس از تولد دارای حقوق هستند که دین مبین اسلام بر آنها تاکید نموده است که ذیلاً به بیان برخی از آنها خواهیم پرداخت:

۱- انتخاب نام نیک

از جمله حقوق مهم انسان، از جمله کودک، داشتن نام است که مهم‌ترین عامل شناسایی و هویت مستقل هر فرد به شمار می‌رود. نام، همواره از تولد تا مرگ و حتی پس از مرگ، همراه و ملازم فرد است و تأثیر اجتماعی و تربیتی ویژه‌ای بر او دارد؛ از این رو در احادیث اسلامی بر انتخاب نام نیکو برای کودکان تأکید شده است.^{۱۲}

در دین مبین اسلام به این امر مهم توجه فراوانی شده است؛ تا جایی که گفته شده اولین نیکی و احسان پدر به فرزند خود این است که او را به اسم خوبی نامگذاری کند.^{۱۶}

اسلام انتخاب نام نیکو برای فرزند را محدود به این دنیا نکرده است و حتی سفارش کرده برای فرزندان سقط شده هم نامی تعیین کنید که در غیر این صورت، آنها در روز قیامت از پدر خود مؤاخذه خواهند کرد.^{۱۷}

۲- حق تغذیه با شیر مادر

در اسلام، تغذیه با شیر مادر به‌عنوان یکی از حقوق کودک به رسمیت شناخته شده است و پیرامون آن، در آیات و روایات به تفصیل سخن به میان آمده و در متون فقهی درباره جنبه‌های مختلف آن بحث شده است.

أَلْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَ.^{۱۸}
و مادران باید فرزندان خود را دو سال تمام شیر دهند و (این حکم)، برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند.

تغذیه با شیر مادر بر آینده و سرنوشت کودک تأثیر مستقیم دارد؛ زیرا افزون بر آنکه سلامت و نیرومندی یا بیماری و ناتوانی کودک بسته به این امر است، اخلاقیات و سرشت کودک نیز از این راه شکل می‌گیرد. از این رو، پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید:

لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ؛ هیچ شیری برای کودک، بهتر از شیر مادرش نیست.^{۱۹}

۳- حق بازی کردن

اگرچه در آموزه های اسلامی آن گونه که در علم روانشناسی مدرن به مقوله بازی کودکان پرداخته شده است، تشریح و تبیین مسائل صورت پذیرفته است؛ لیکن اصل این حق و تأکید بر آن در بینش اسلامی مورد توجه ویژه بوده است. قواعد و اصول و مقررات بازی ها، کودک را با روح قوانین و اصول اخلاقی آشنا می‌سازد و او را آماده می‌کند که اصول و مقررات زندگی اجتماعی را درک کند و مسائل انضباطی و اخلاقی را درست و به موقع به کار بندد. بسیاری از اصول ارزشمند اخلاقی و اجتماعی مانند تعاون، همکاری، همدلی، مشارکت و مانند آن را کودکان به هنگام بازی می‌آموزند. از این رو، والدین و مربیان باید امکانات لازم را برای بازی های مفید کودکان فراهم کنند و به هیچ رو کودکان را منع نکنند و به این اصل توجه داشته باشند که شغل کودک تا هفت سالگی بازی است.^{۲۰}

رسول خدا (صلی الله علیه و آله) خطاب به والدین می‌فرماید: «هفت سال فرزندت را به بازی فراخوان». ^{۲۱} پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در فرصت های مناسب با نوه های خود (امام حسن و امام حسین علیهما السلام) بازی می‌کرد، و آنان را به بازی با همسالان خود تشویق می‌کرد. ^{۲۲}

۴- حق تعلیم و تربیت

تعلیم و تربیت در مبانی دیدگاه اسلامی، جایگاه ویژه ای دارد؛ شاید به جرات بتوان گفت یکی از مهمترین موضوعات مورد توجه دین مبین اسلام مسئله تعلیم و تربیت است؛ موضوعی که خصوصا در دوران طفولیت از اهمیت ویژه ای برخوردار است و زمینه های اساسی و بنیادی شخصیت افراد در بزرگسالی را فراهم می‌آورد.

از مهم ترین مسائل تعلیم و تربیت، شناخت عوامل و راه های مؤثر آن است، تا در پرتو آن آموزش و تربیت به درستی و به طور مطلوب تامین شود. در احکام تربیتی اسلام به این مهم کاملاً توجه شده و پیشوایان دین در این باره رعایت نکات دقیقی را توصیه کرده اند.

در قرن اخیر، دانشمندان نیز در این زمینه کتاب های فراوانی نوشته اند و در آن روش های صحیح تعلیم و تربیت و وظایف و رسالت اولیا و مربیان کودک را ارائه نموده اند. بی تردید ذکر دیدگاه و آموزه های اسلام در این خصوص حائز اهمیت است، زیرا از طرفی والدین و اولیا کودکان اسباب و عوامل توفیق و کامیابی را شناسایی نموده و در سایه عمل به توصیه ها و آداب و روش های ارائه شده، به هدف والای خویش

که تربیت صحیح کودکان و آموزش علوم مفید و مؤثر در زندگی آنهاست، دست خواهد یافت، و از سوی دیگر امکان مقایسه بین نظریات اسلام در این زمینه و آنچه دانشمندان بیان نموده‌اند، فراهم می‌گردد.^{۲۳}

۵- حق عطوفت و مهربانی با کودک

دین مبین اسلام از یک منظر دو رویکرد کلی دارد؛ اول احترام به بزرگان و پیران و دوم مهرورزی و محبت به اطفال و کودکان. احادیث و روایات بسیاری در این خصوص از پیامبر مکرم اسلام و ائمه اطهار (علیهم السلام) نقل شده است که ضرورت مهربانی با کودکان را آشکار می‌سازد؛

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرمایند:

أَحِبُّوا الصِّبْيَانَ وَارْحَمُوهُمْ وَإِذَا وَعَدْتُمُوهُمْ شَيْئًا فَقُولُوا لَهُمْ

کودکان را دوست بدارید و به ایشان مهر بورزید و چون به آنان وعده ای دادید، به وعده خود وفا کنید.^{۲۴}

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرمایند:

أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُغْفَرَ لَكُمْ؛

فرزندان خود را کرامت کنید و با آداب نیکو با آن‌ها معاشرت نمایید تا آمرزیده شوید.^{۲۵}

امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يَرْحَمُ الرَّجُلَ لِشِدَّةِ حُبِّهِ لَوْلَدِهِ

خداوند مرد را به خاطر شدت محبت و دوستی فرزندش مورد رحمت خویش قرار می‌دهد.^{۲۶}

نتیجه‌گیری

اسلام دینی است جامع و کامل که همه ابعاد زندگی دنیوی و اخروی را پوشش می‌دهد؛ این دین مبین که توسط پیامبر (ص) و اهل بیت عصمت و طهارت (علیهم السلام) بر جهانیان عرضه گردیده است، دارای ارکان و اصولی است که از آن جمله می‌توان به مقوله "حقوق" اشاره کرد. حقوق کودک از مسائل بسیار مهم و حیاتی است که در آموزه‌های اسلامی مورد تاکید فراوان قرار گرفته است. در آموزه‌های اسلامی حق کودک نه فقط ناظر به دوران پس از تولد است بلکه به دوران جنینی و قبل از تولد نیز تسری دارد و رعایت این حقوق سهم قابل توجهی در ساخت جامعه مطلوب اسلامی دارد.

فهرست منابع و مآخذ

- ۱- موسوی، ساجده سادات، حقوق کودک در قرآن، پایگاه اطلاع رسانی بلاغ.
- ۲- بافکار، حسین، نگاهی به حقوق کودک در اسلام و کنوانسیون جهانی، مجله طوبی، فروردین ۱۳۸۷، شماره ۲۷.
- ۳- ملک محمودی، امیر، معیارهای گزینش همسر در اسلام، مجله شمیم یاس، خرداد ۱۳۸۲، شماره ۳.
- ۴- نور، ۲۶.
- ۵- وسائل الشیعه، ج ۲۰، باب ۱۴، ص ۵۱.
- ۶- ملک محمودی، امیر، همان.
- ۷- ترجمه میزان الحکمه، ج ۵، ص ۲۲۵۸، ح ۷۸۴۸.
- ۸- انصاری، قدرت‌الله، احکام و حقوق کودکان در اسلام، ج ۱، برگرفته از بخش «گفتار دوم: احکام جنین و رعایت حقوق کودک پیش از تولد».
- ۹- حلی، ابن فهد، المذهب البارع فی شرح المختصر النافع، ج ۴، ص ۴۱۵، چاپ مجتبی عراقی، قم.
- ۱۰- سنهوری، عبدالرزاق احمد، الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید، ج ۱، ص ۲۶۶، بیروت، (۱۹۵۲-۱۹۸۶).
- ۱۱- مصطفی زحیلی، وهبه، الفقه الاسلامی و ادلته، ج ۴، ص ۱۱۸-۱۲۴، دمشق ۱۹۸۹/۱۴۰۹.
- ۱۲- ابن حنبل، مسند الامام احمد بن حنبل، ج ۵، ص ۱۹۴، بیروت: دارصادر، (بی تا).
- ۱۳- کلینی، ج ۶، ص ۴۸، اصول الکافی.
- ۱۴- کلینی، ج ۶، ص ۲۸، اصول الکافی.
- ۱۵- مرزوقی، ابراهیم، حقوق الانسان فی الاسلام، ترجمه محمدحسین مرسی، ج ۱، ص ۲۵۵، پانویس ۱، ابوظبی ۱۹۹۷.
- ۱۶- وسایل الشیعه، ج ۲، ص ۳۸۹.
- ۱۷- علل الشرایع، ج ۲، ص ۴۶۵.
- ۱۸- بقره، ۲۳۳.
- ۱۹- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۲۳، ص ۷۶؛ به نقل از: بهرام محمدیان، حقوق فرزندان از دیدگاه اسلام، ص ۶۲.
- ۲۰- شجاعی، محمدصادق، مسؤولیت والدین در زمینه بازی کودک از نظر اسلام، مجله شمیم یاس، مهر ۱۳۸۴، شماره ۳۱.
- ۲۱- سفینه البحار، ج ۸، ص ۵۷۹.
- ۲۲- طبسی، محمد جواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل البیت (علیهم السلام)، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶، چاپ دوم، ص ۹۴-۹۷.

- ۲۳- انصاری، قدرت‌الله، احکام و حقوق کودکان در اسلام، برگرفته از بخش «گفتار دوم: حق تعلیم و تربیت»، ج ۱، ص ۵۰۳-۵۱۰.
- ۲۴- کافی، جلد ۶، ص ۴۹.
- ۲۵- کز العمال-جلد ۱۶- ص ۴۵۶
- ۲۶- وسائل الشیعه- جلد ۱۵

